

ЖИТТЯ ЯК ГАРМОНІЙНА ЄДНІСТЬ БІОЛОГІЧНОГО, СОЦІАЛЬНОГО І ДУХОВНОГО

Т. С. Гурлева, науковий співробітник
Інституту психології імені
Г. С. Костюка НАПН України,
кандидат психологічних наук

Твоє життя формується твоїми думками. (Маркус Авреліус)

Сенс життя – самовираження. Проявити у всій повноті свою сутність – ось для чого ми живемо. (Оскар Уайльд)

У чому сенс життя? Служити іншим і робити добро. (Аристотель)

Життя окремої людини має сенс лише тоді, коли вона допомагає зробити життя інших людей красивішим і шляхетнішим. (Альберт Ейнштейн)

Тільки у сильному, здоровому тілі дух зберігає рівновагу, і характер розвивається у всій своїй могутності. (Герберт Спенсер)

Витонченість і краса не можуть бути відокремлені від здоров'я. (Марк Туллій Цицерон)

Всі здорові люди люблять життя. (Генріх Гейне)

Могутній дух рятує розслаблене тіло. (Гіппократ)

Дев'ять десятих нашого щастя залежить від здоров'я. (Артур Шопенгауер)

Я бачив сенс свого життя в тому, щоб допомагати іншим побачити сенс у своєму житті. (Віктор Франкл)

Знаки гармонійності особистісного розвитку. Наведені афоризми, крилаті вислови визначних філософів, відомих вчених і письменників, що є краплиною в океані мудрості світової думки, віддзеркалюють єдність і взаємозалежність духовного, соціального і біологічного або тілесного в розвитку особистості, становлення їх цілісності та гармонійності. Випадіння, ослаблення однієї з ланок веде до певної дисгармонії в особистісному становленні, труднощів в реалізації своїх можливостей. Тому надзвичайно важливою є психологічна допомога людині, яка втратила опору в досягненні гармонії фізичного, соціального й духовного становлення, у тому, щоб надихнути її на подолання, злеті й

звершення, зокрема в часи зневіри, поневірянь, страху, породжені зовнішньою агресією, соціальною та економічною нестабільністю.

Зараз як ніколи актуальними є слова:

*...Не дай спати ходячому,
Серцем замирати
І гнилою колодою
По світу валятись.
А дай жити, серцем жити
І людей любити...*

В цих словах Шевченкового вірша «Минають дні, минають ночі...» надзвичайно дивовижно пов'язана залежність і взаємообумовленість фізичного (здатність бути ходячим), духовного (серцем жити) і соціального (людей любити) здоров'я, а також цілком очевидний заклик до дії (не спати і гнилою колодою валятись, а жити і людей любити).

Розвиток біологічного, соціального і духовного в тому чи іншому поєднанні відбувається у всі вікові періоди людини, але в різній мірі. Якщо в ранньому дитячому віці більш доцільне становлення фізичного здоров'я дитини, у підлітковому і юнацькому дітей спрямовують на соціальне оточення і пошук свого місця в суспільному житті, то у більш старшому віці є очікування з боку суспільства й потреба самої особистості в духовному вивищенні. Кожен етап особистісного розвитку має підтримуватися дійсними досягненнями в інших сферах, тобто на всіх вікових щаблях розвитку людини має витримуватися певна формула поєднання фізичного, соціального і духовного.

Цілісність особистості, зазначає С. Д. Максименко, специфічно охоплює всі структурні й динамічні вияви життя людини, зумовлена не сумою окремих складових, а інтегрованою єдністю трьох витоків існування особистості – біологічної, соціальної та духовної. «Усередині особистості, – читаємо в книзі «Психологія особистості», – біологічні й соціальні фактори не існують як окремі, кожен з них являє собою інобуття іншого. Будь-яка думка, образ, ідея, потреба неможлива поза біологічними структурами і функціями організму. Так само вірним є й зворотне – кожна тілесна структура, кожна біологічна функція людини – це є прояв людського ества, тобто це є те, що з самого початку несе в собі як біологічне, так і соціальне втілення, і психосоматичні явища, які інтенсивно досліджуються сучасною наукою, є найкращим підтвердженням цього» [17, с. 64].

Гармонія біологічного, соціального і духовного в сучасній школі та громадянському суспільстві. Григорій Сковорода писав: *«Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись»*. Як часто в школі йдеться про те, яким має бути справжнє життя людини, втім не часто дитина, підліток може і вміє скористатися своїми знаннями й власними можливостями для того, щоб досягти омріяного способу життя. Дитина, яку відштовхують однолітки і яка не може

включатися в спільну діяльність з іншими учнями – згодом навряд чи зможе успішно влитися в життя студентського чи трудового колективу. Проблемним може виявитися спілкування з іншими людьми, коли підліток або юнак не опікується морально-етичною стороною стосунків, не прагне до вищих цінностей і смислів, духовного росту. Важким, страждальним виявиться життя молодій людини, яка має природжені або набуті фізичні вади чи недоліки, але яка не навчена і не хоче насичувати, наповнювати своє життя творчістю, любов'ю, співчуттям, самопожертвою, безкорисливою допомогою тому, хто її потребує.

Тому надзвичайно важливими видаються розробки й втілення тих педагогічних технологій, які спрямовані на *надання й накопичення учнями знань, навичок і конкретного досвіду «гармонійного життя»*, коли б дитина, підліток, юнак усвідомлювали, позитивно оцінювали свої спроби та успіхи в єдності соціального, фізичного і духовного в собі, своєму житті, стосунках з іншими, способах самовираження в соціумі. Невідривність від актуального життя, з його труднощами, проблемами, нестабільністю й непередбачуваністю сприятиме активізації та посиленню здатності й волі молодій людини удосконалювати свої «дух і тіло», встановлювати міжособистісні стосунки, аби підняти якість свого й суспільного буття на більш високий рівень.

Весь план життя особистості – її становлення, розвиток, зміни – охоплює поняття *життєдіяльність*. У словнику психолого-педагогічних понять і термінів воно визначається як організація особистістю процесу життя на основі соціальних форм і способів діяльності, спілкування, поведінки, що склалася історично, а також відтворення особою свого життя включенням його у соціальні процеси [19]. Вся життєдіяльність особистості, яка розуміється як цикл процесів, що забезпечує задоволення особистої потреби, має дотримуватися закону гармонії. У науковій літературі гармонія (гр. *harmonia* – зв'язок, стрункість, співмірність) пояснюється як пропорційність частин, злиття різних компонентів, явищ, процесів в єдине органічне ціле з певним співвідношенням їх частин [11]. Причому, як зауважував Гіппократ, «всякий надлишок противний природі».

Які проблеми хвилюють сучасну людину? За результатами аналізу листів і дзвінків читачів у редакції низки вітчизняних газет і журналів, виявилось, що основними проблемами, з приводу яких у наші дні звертаються до психолога-консультанта, є наступні: внутрішні конфлікти й страхи, нерозуміння себе і власних можливостей, проблема стосунків із членами родини і коханими людьми, домінування у себе або оточуючих таких якостей, як заздрість, образливість, емоційна глухота, лихослів'я, жорстокість до живих істот – людей і тварин, знищення зелених насаджень тощо. Не рідкісними є питання, пов'язані з соціальною дезадаптацією, ізоляцією, відчуттям кинутості, самотності, незахищеності, відсутністю життєвих смислів. Особливо гостро постають питання фізичного виживання,

подолання й попередження психологічних травм, життєвого самовизначення в часи окупації та агресії.

Виняткової уваги потребують також «приховані» проблеми, які прямо не називаються, а маскуються під загальні проблеми. Так, аналіз 52-х проаналізованих листів до редакції однієї з центральних газет України за період 2014-2015 рр., дозволив виділити такі основні напрямки «запитів» сучасних громадян:

- соціальна нерівність і несправедливість в країні («багато бідних», «одним все, іншим – нічого»);
- турбота про захисників Вітчизни («Чому не підтримують бійців, що втратили здоров'я, родин, які втратили близьку людину?»);
- проблеми житла (біженці, а також громадяни, у яких кепські житлові умови);
- незадовільний стан медичного обслуговування («Поки не заплатиш – не отримаєш медичну допомогу, дорогі ліки»);
- виховання й освіта дітей («В який садочок вести дитину?», незадовільна освіта у школі чи гімназії);
- власна професійна невлаштованість людей працездатного й пенсійного віку («Як знайти місце роботи і не бути звільненим?»).

Такі, здавалось би, загальні соціальні питання викривають наболілі психологічні проблеми, а саме: невпевненість у сьогоdnішньому й завтрашньому дні для себе й своїх дітей, розчарованість, страх злиднів і хвороб, незахищеність, втрата ціннісних орієнтирів і потреба у психологічній підтримці, аби відчувати себе Людиною в мінливому й непередбачуваному сучасному світі та ін. [6].

Якщо говорити про дітей і підлітків, то, за пілотажем дослідженням, їх тривожать такі запитання: «Чому йде війна?», «Я не хочу, щоб загинув мій тато», «Як допомагати матері, коли батько інвалід?», «Ми всі вмеремо?», «Не ходжу у спортивну секцію з-за відсутності грошей у батьків», «Боюсь виходити на вулицю». Для юнаків сьогodні важливо знати: «Які справжні причини того, що відбувається в країні?», «Як жити далі? Чи є майбутнє», «Як навчатися й отримувати професію?», «Чи треба йти в армію?», «Як жити в іншому, не рідному, місті?», «Кому сьогodні можна довіряти?», «Як і де заробити на життя?» та ін.

У цілому, можна говорити щонайменше про три види цінностей українських громадян, на яких психологу варто зосередити увагу: вітальні (питання виживання, безпеки, здоров'я), соціальні (сім'я, рівність, патріотизм тощо) і духовні або вищі цінності (любов, добро, жертвовність тощо).

Наявність і актуальність цих потреб засвідчує не лише необхідність у їх задоволенні, а й те, що всі ці види потреб і цінностей пов'язані між собою – вирішення одних стає умовою задоволення інших. Цей рух можна пояснити описом розвитку особистості В. П. Зінченка, а саме – у формі сходження від якогось живого першоруху до його вищих рівнів, вбачаючи у

цьому особистісний ріст. На думку вченого, «... живий рух і недиференційовані форми активності породжують поведінку і діяльність, поведінка і діяльність породжують свідомість, свідомість породжує вільні дії і вчинки, зрештою, останні породжують особистість, що усвідомлює своє місце в історії... В свою чергу, особистість породжує нові форми діяльності, розширює власну свідомість. Саме в цьому полягає особистісне зростання» [10, с. 55].

Становлення й розвиток (як «саморух», за Г. С. Костюком), особистісне зростання відбувається в людському середовищі за допомогою стосунків з іншими людьми, спільнотами, суспільством у цілому, різними соціальними інститутами.

Гуманістичне виховання – запорука єдності духовного, соціального і тілесного. Гуманістичні освіта, виховання, а також психологічне консультування й психотерапія призначені допомогти людині пережити своє існування як справжнє, усвідомлювати свій потенціал і те, як його можна повноцінно й відповідально реалізувати. Відзначаючи беззаперечний зв'язок біологічного, соціального і духовного Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, В. В. Летуновський, Д. О. Леонтьєв, О. Ф. Лосєв, С. Д. Максименко, К. Роджерс, В. А. Роменець, А. В. Петровський, В. О. Татенко, В. Франкл та ін. наголосити на пріоритетності саме духовного розвитку людини, на важливості розуміння людиною себе й світу відповідно до її вже існуючих життєвих цінностей і смислів та пропонованого їй вектора духовного самопізнання й саморозвитку. Духовні, сутнісні смисли задають висхідний вектор розвитку особистості, її життєвого шляху, допомагають людині знайти себе достеменно, справжню. Ще філософ Платон вважав, що природа людини визначається її душею, точніше, душею і тілом, але з приматом душі над тілом, божественного безсмертного начала над смертним, тілесним.

Якщо розглядати духовність у розвиненому, довершеному стані, її можна інтерпретувати, пише М. Й. Боришевський, як стійку особистісну властивість людини, здобуту завдяки певним природженим психофізіологічним здатностям (можливостям), що в процесі оволодіння індивідуальним життєвим досвідом конструктивно взаємодіє з соціальними впливами (у тому числі спеціально організовуваними виховними впливами), котрі в їх системному поєднанні сприяли формуванню індивіда як активного (самоактивного) суб'єкта соціальної діяльності, поведінки, здатного до здійснення життєвого вибору (вчинку), відповідальність за який людина покладає на себе [4, с. 8].

Термін «гуманізація», на думку вченого, означає «олюднення». Провідну ідею гуманізації він вбачав у можливості безперервного розвитку, складовими якого є здатність до все глибшого пізнання навколишнього світу й активного впливу на нього, до самопізнання й самовдосконалення, до досягнення багатства культури і здійснення творчих внесків у неї [Там само, с. 31]. А «людське» в людині, згадаймо Дж. Бюдженталя, і є, зокрема,

спрямованість до високих цінностей і смислу буття, наповнення його духовністю [23], яку можна розуміти, перш за все, як орієнтацію людей на ідеали абсолютного буття, що проявляється в конкретному існуванні як свобода від вітальної та соціальної детермінації і як відповідальність [12].

Три рівні смислу життя людини визначає також Ю. В. Федоров, а саме: фізичний універсальний, незалежний від особистості; біологічно-соціальний, який полягає в об'єктивній необхідності матеріального, біологічного виживання особистості; духовний, що забезпечує прискорену, прогресивну духовну еволюцію Людини Розумної (*Homo sapiens*) у напрямку формування Людини Духовної (*Homo spiritualis*). Завдяки своєму нематеріальному Духові, котрий відкриває нові горизонти Еволюції та можливості, Людина постійно удосконалюється до Абсолютно Довершеного, присвячуючи цьому своє Життя. Зв'язок описаних рівнів смислу життя виявляє беззаперечну важливість кожного з них, водночас підкреслюючи верховенство саме його духовної складової, що є вирішальною у розвитку гармонійної особистості людини і надзвичайно вагомою у справі її виховання.

Тому, кажучи про пріоритетні завдання сучасної освіти, Г. О. Балл наголошує на важливості того, щоб суб'єкт діяльності (зокрема, педагогічної) керувався гуманістичними цінностями [2]. Знову згадаймо філософа Платона, який писав: «Виховання має бути спроможним зробити і тіла і душі найпрекраснішими і найкращими».

Але як взнати, чи стала людина духовною, чи прагне вона вищих, сутнісних смислів і керується ними у своєму житті? Напевно, це відображається у життєвих проявах, стосунках з людьми, у відношенні до себе, свого життя, до оточуючого світу. У задоволеності власним існуванням в цілому, у відчутті себе не жертвою життя, а його творцем, у вірі та надії на майбутнє, у вмінні побачити позитивні перспективи як свого особистого розвитку, так і ймовірних подій. Адже майбутнє можна вимірювати щонайменше у *трьох вимірах*: 1) моє майбутнє в здоровому тілі, чудовому самопочутті, гарній, охайній зовнішності; 2) моє майбутнє у тих стосунках і досягненнях, які я вважаю для себе найсуттєвішими: сім'я, друзі, колектив, це й кар'єра, діти, онуки і т.д.; 3) моє майбутнє у тому, що я вважаю нетлінним і неминучим, те, заради чого я стежу за своїм здоров'ям і підтримую стосунки зі світом – чим пройняте усе те, що мені повертається від навколишнього світу, що ми називаємо Любов'ю, Совістю, Відповідальністю, Свободою, Творчістю тощо. У творчості, любові, відповідальності, свободі та інших екзистенційних цінностях – вияв духовності, так само як духовність виявляє справжню творчість, любов, свободу і т.д.

Народжений, відкритий високий смисл, який яскраво переживається людиною, образно кажучи, «проливає своє світло» на ставлення до власного тіла й фізичного здоров'я, на стосунки з оточуючими людьми, ставлення до світу. Усе це, пронизане смислом, у свою чергу, впливає на осмислення цінностей та ідеалів, урізноманітнює і вдосконалює систему високих

смислів. Так, переживаючи щирю радість від вчиненого Добра, людина починає відчувати свою Відповідальність за свій учинок, за своє життя в цілому.

Знаходячись на біологічному і соціальному щаблях, людина може перебувати в конфлікті з собою, переживати «екзистенційний вакуум». Якщо соціальне оточення не здатне допомогти індивіду вийти за межі кола фізичне – соціальне, і він наче «тупцює на місці», то сучасна психологічна наука має показати людині, яка не може віднайти гармонії з собою, шлях оновлення, вектор пошуку себе справжньої [5, с. 102, с. 115-116].

Як зазначає Г. О. Балл, провідну ідею гуманізації освіти можна визначити як орієнтацію її цілей, змісту, форм і методів на особистість учня, гармонізацію його розвитку, підвищення ролі її власної активності у його детермінації [3]. Тобто, слід створювати такі **виховні умови**, за яких дитина, підліток, юнак могли б проявляти творчу ініціативу, відчувати свою здатність до переоцінки цінностей і власних потреб, своєї особистої участі у життєтворенні, забезпеченні гармонії тілесного, соціального і духовного.

В науковій літературі акцентується увага на формуванні у школярів грамотного ставлення до себе, свого тіла, підкреслюється необхідність сприяти формуванню в учнів потребово-мотиваційної сфери, усвідомленню ними необхідності у зміцненні здоров'я, ведення здорового способу життя, фізичного вдосконалення, йдеться про необхідність створення організаційно-педагогічних умов підвищення мотивації до занять фізичною культурою і до навчання в школі в цілому [13, с. 4-5].

Гармонійна єдність біологічних і соціальних якостей, обумовлених вродженими та набутими біологічними, соціальними чинниками є здоров'я, а хвороба є порушенням цієї єдності та гармонії, зазначає Ю. П. Лісіцин [14]. Природне, соціальне і духовне можна протиставляти й абсолютизувати, оскільки вони суперечливо взаємодіють. Але ця взаємодія, на думку Л. О. Алексєєва і Ф. О. Додонова, і становить основу буття людини [1, с. 159]. Потрібно вкотре підкреслити, що рушійною силою розвитку системи (зокрема, особи) є притаманні їй внутрішні суперечності, тобто *структурні дисгармонії*, про які пише Г. О. Балл. І лише коли деяку міру такої дисгармонії (ту, за якої зберігається цілісність системи) перевищено, можливості гармонійного розвитку блокуються, а процес і результати розвитку набувають дисгармонійної, збоченої форми. Прикладами тут є: розрізнявані А. Адлером *почуття меншовартості* (нормальний для дитячого віку й навіть потрібний для особистісного розвитку феномен) і *комплекс меншовартості*; описувана Р. Меєм «*даймонічна потреба*» (не плутати з «демонічною»! – застерігає Мей), яка, якщо «інтегрована в особистість», то «знаходить вияв у креативності, тобто є конструктивною», а, залишаючись не інтегрованою, призводить до деструктивної активності [2].

Певну дисгармонійність розвитку особистості в цілому та її окремих рис у шкільному віці можна простежити на прикладі становлення якості

відповідальності у важковиховуваних підлітків. Якщо структуру відповідальності розуміти як цілісність та взаємообумовленість когнітивного, емоційного й поведінкового компонентів (у тому числі соціальність чи асоціальність поведінки), можна виявити певні порушення в розвитку структурних складників цієї якості в даній категорії учнів, а саме:

- *когнітивний компонент* – недостатня інформованість про норми й правила поведінки, моралі, нерозуміння їхньої необхідності і значущості для себе та інших, власних можливостей для виконання тієї чи іншої вимоги;

- *емоційний компонент* – негативне ставлення до норм і вимог, відсутність бажання чинити згідно до них, залежність від зовнішнього авторитету або страх перед покаранням, брак співпереживання, «зашореність» совісті, низька самооцінка, невизначеність морального ідеалу;

- *поведінковий (дієвий) компонент* – неготовність дотримуватися норм і правил, відповідати за свої вчинки, насамперед, перед власною совістю, а також іншими людьми, брати й виконувати роль «співвідповідача» у спільній діяльності, коригувати свою поведінку відповідно до норм, здійснювати вибір засобів дії;

- *соціальний-асоціальний компонент* – соціальна дезорієнтованість у поведінці, формальне виконання вимог учителя або явне протистояння їм, уникнення участі в соціально значущій діяльності, відсутність орієнтації на загальнолюдські, гуманістичні цінності.

Експериментально встановлено, що відповідальність у важковиховуваних підлітків є в цілому дисгармонійною, нецілісною, що спричинено психологічними проблемами становлення їхньої ціннісно-сміслової сфери, формування системи стосунків важких учнів з оточуючими людьми і ставлення до самих себе, а також складностями (зокрема, неузгодженістю) у функціонуванні когнітивних, емоційних та поведінкових механізмів психічної активності. Результати формувального дослідження продемонстрували тенденцію до зміни зазначених компонентів відповідальності у важковиховуваних учнів, що підтверджує принципову можливість створення умов для суттєвих позитивних зрушень у розвитку гармонійної просоціальної відповідальності. Стійкий ефект розвитку якості відповідальності у важковиховуваних підлітків може забезпечити організація процесу виховання і перевиховання у вигляді системи спільних учинкових справ із активним залученням до цієї діяльності сім'ї та громадських організацій, що створює можливість для формування й розвитку особливого вчинкового психолого-педагогічного середовища як основного фактора організації виховної роботи з важковиховуваними підлітками загалом і виховання у них якості відповідальності, зокрема [7, с. 182].

Якщо говорити про звичайних, благополучних учнів, то у розвитку їх особистості також є певні (може, й не такі помітні, як у важковиховуваних підлітків) дисгармонії, наявність яких або виявляє й спричинює подальший розвиток і вдосконалення особистості, або вимагає психологічної допомоги з боку вчителів, батьків, психологів, підтримки однолітків. Встановлення

більш-менш виразної гармонії стає можливим завдяки рухові всередині всієї системи, і кожний з етапів розвитку людини, її особистості, суб'єктності, унікальності, самодостатності, соціальності та ін. є новим щодо попередніх етапів.

Рівень гармонійності особистості залежить від розвитку її основних сфер – тілесної, соціальної і духовної. Забезпечення фізичного здоров'я, включеність дитини, підлітка, юнака у **соціально значущу й особистісно цінну діяльність**, у спільний вчинок, створення умов для самопізнання, творчості, відкриття вищих цінностей і життєвих смислів, прагнення духовного – все це допоможе юній особистості поєднати всі сфери життєдіяльності, відчуючи потребу в подоланні дисгармонії як в самому собі, так і в навколишньому світі.

Формою спільної вчинкової діяльності у сучасних соціокультурних умовах може бути, наприклад, участь школярів у волонтерській акції на підтримку воїнів АТО (антитерористичної операції). У волонтерській діяльності загалом, за дослідженням В. П. Козубовського, має місце постійне вдосконалення взаємовідносин із власним внутрішнім духовним «Я», в ній людина пізнає себе як джерело бажань і потреб, відбувається самоідентифікація (корекція індивідуальної свідомості), саморозкриття, самореалізація, формування настанови на подолання труднощів. Крім того, участь у волонтерських заходах є виявом патріотизму, в якому, на думку Г. О. Балла, найголовнішим є почуття особистої відповідальності за долю своєї Батьківщини, намагання зробити свій внесок в її процвітання як гідної складової світового співтовариства [Там само].

Однією з форм надання допомоги з боку волонтерів є передача благодійних подарунків, дитячих малюнків і віршів, написання колективних і одноосібних листів. Така й подібна **«жива діяльність»** є найкращою умовою активізації та гармонізації душевних, соціальних і тілесних можливостей дитини, поєднання конкретної життєвої ситуації та індивідуальних можливостей та прагнень особистості, яка включається у таку діяльність. Вона стає «сродним трудом» (або спорідненою працею), за висловом Г. Сковороди, яка приносить, навіть не зважаючи на об'єктивні та суб'єктивні труднощі її виконання, справжнє задоволення і насолоду (*«Сродна праця – це найсолодша в світі річ»*). У «Басні о котах» філософ розмірковував: «Прибыль не есть увеселение, но исполнение нужности телесныя, а если увеселение, то не внутреннее; родное же увеселение сердечное обитает в делании сродном. Тем оно слаще, чем сроднее... Душу веселит сродное делание». Виходить, саме такий труд (чи праця або діяльність) є умовою єдності тілесного, соціального й духовного. А «несродна праця» – це джерело несправедливості, пригнічення і справжніх страждань, що аж ніяк не сприяє задоволенню основних вікових потреб учнів: у безпеці, любові й прийнятті з боку інших, у спілкуванні з дорослими й ровесниками, у вияві своєї дорослості і справжності, у пошуку ідеалу та

утвердженні вищих смислів життя, таких як добро, співчуття, самопожертва, людська честь і гідність, сила духу тощо.

Споріднена діяльність, творча співдія, високоморальний учинок сприяє розвитку й саморозвитку окремої особистості, її внутрішньої картини світу, становленню дружніх стосунків з іншими людьми й навколишнім середовищем. «Особистість, .– пише С. Д. Максименко, – це нова соціокультурна форма існування психіки людини як біологічної істоти, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності, поведінки й саморегуляції та має унікальний і неповторний внутрішній світ» [16, с. 45]. Посилаючись на принцип сполучальності (рос. «сопряженности»), за Г. С. Костюком, вчений зазначає, що «ми повинні дати змогу особистості ... вільно функціонувати й розвиватися за власними законами», водночас надаючи їй сприятливі для цього функціонування й розвитку природні та соціальні можливості [15, с. 6].

У книзі «Педагогіка» І. В. Зайченко справедливо пише, що найкращою школою виховання є школа життя. Вчений зазначає, що життєдіяльність людського організму обумовлена, за І. П. Павловим, впливом оточення, умовами його існування, і цей вплив є «життєвим вихованням». Таке виховання – «школу життя» – проходять усі підростаючі покоління, в результаті чого в них накопичується досвід поведінки, виробляються навички, необхідні для соціалізації [9, с. 353-355]. Аби виховання життям не виявилось деструктивним, що гальмує або спотворює гармонійний розвиток особистості, суттєвим є якість соціального впливу та умов існування дитини, підлітка, юнака, врахування під час взаємодії з ними, у міжособистісному спілкуванні та спільній творчій праці, у будь-якій соціально значущій діяльності їх потреб, інтересів, намірів.

«Головна справа виховання якраз в тому і полягає, – писав С. Л. Рубінштейн, – щоб тисячами ниток зв'язати людину з життям так, щоб з усіх боків перед нею ставали завдання, для неї значущі, для неї привабливі, які вона вважає своїми, у вирішення яких вона включається. Це важливіше за все тому, що головне джерело всіх моральних неполадок, всіх вивихів у поведінці – це та душевна порожнеча, яка утворюється в людей, коли вони стають байдужими до навколишнього життя, відходять убік, відчують себе в ньому сторонніми спостерігачами, готовими на все махнути рукою, – тоді все їм стає байдуже» [18, с. 140-141]. Подібна байдужість може бути виявом бездуховності, ознакою відсутності гармонії між соціальним і духовним життям особистості.

Важливою характеристикою гармонійного життя є життєрадісність. Це – радість до життя, бадьоре й світле сприйняття дійсності, переважання почуттів світлого, радісного сприйняття життя [20]. Тож не старішає порада відомого педагога А. С. Макаренка щодо того, що у вихованні школярів величезне значення має створення «завтрашньої радості, перспективи» (цю ідею підтримує також Ш. А. Амонашвілі та інші сучасні вчені).

Життєрадісність забезпечується оптимізмом особистості, є, на думку Т. М. Титаренко, таким само важливим пріоритетом для сучасної молоді, як і наявність хороших і вірних друзів, активне діяльнісне життя, матеріальна забезпеченість, ефективність у справах. Тому одним із важливих завдань школи є формування здорового способу життя, збереження та зміцнення фізичного й психічного здоров'я, що виявляється одним з основних джерел щастя, радості, впевненості школярів у завтрашньому дні та у своїх можливостях, зокрема в кризових соціокультурних реаліях.

З позицій педагогіки життєтворчості І. Г. Єрмаков констатує, що «школа має стати інститутом збереження й зміцнення фізичного, психічного, морального, духовного здоров'я дитини, допомоги їй у ситуації життєвої кризи, збереження особистості в драматичних обставинах життя, захисту від різних стресогенних чинників. Освіта має відігравати важливу роль у попередженні учня про прірви, небезпеки життя. У цьому плані вона набуває випереджувального й попереджувального характеру [8].

Отже, насичене життя, спільна діяльність на благо всіх її учасників, радісна перспектива творчої самореалізації, саморозвитку й реальної якісної зміни соціального оточення, а також умови для покращення й укріплення свого тілесного здоров'я – все це активізує потенціал юної особистості у фізичному, соціальному й духовному вдосконаленні їх єдності, що є нагальним питанням і конкретною перспективою гуманістичного виховання в нинішній школі.

Використані джерела

1. Алексеева Л. О. Философия : учеб.-метод. пособие / Л. О. Алексеева, Ф. О. Додонова. – Донецк : ДонНТУ, 2007. – 175 с.
2. Балл Г. О. Категорія гармонії в аналізі проблем освіти / Георгій Балл // Педагогічна майстерність академіка Івана Зязюна : зб. наук. пр. / голова редкол. Н. Г. Ничкало. – К. : Богданова А. М., 2013. – С. 114-120.
3. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). – Видання друге, доповнене / Г. О. Балл. – Житомир : ПП «Рута», Видавництво «Волинь», 2008. – 232 с.
4. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / [М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін.] ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 104 с.
5. Гурлева Т. С. Високий смисл життя як цінність і чинник формування стратегій психологічної допомоги у вирішенні людиною екзистенційних проблем / Т. С. Гурлева // Соціокультурні чинники становлення сучасної парадигми психотерапевтичної допомоги особистості : монографія / [З. Г. Кісарчук, Л. О. Гребінь, Т. С. Гурлева та ін.] ; за ред. З. Г. Кісарчук. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – С. 94-118.
6. Гурлева Т. С. Психолог в ЗМІ як транслятор духовних цінностей / Т. С. Гурлева // Філософсько-психологічні аспекти духовності: довіра як основа змін в економіці та суспільстві : збірник тез II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Філософсько-психологічні аспекти духовності: довіра як основа змін в економіці та суспільстві», 19 лютого 2016

- р. [Текст] / за ред. В. П. Мельник; відповід. за вип. В. В. Яцура, Н. І. Жигайло. – Львів : СПОЛОМ, 2016. – С. 77-81.
7. Гурлева Т. С. Психолого-педагогічні умови формування відповідальності у важковиховуваних підлітків : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Тетяна Степанівна Гурлева; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К., 2015. – 285 с.
  8. Єрмаков І. Феномен компетентісно спрямованої освіти [Текст] / І. Єрмаков, І. Погоріла // Відкритий урок: Розробки. Технології, Досвід : освітянський науково-методичний журнал. – 2005. – № 9/10. – С. 83-86.
  9. Зайченко І. В. Педагогіка : підручник / І. В. Зайченко. – 3-є видання, перероблене та доповнене. – К. : Видавництво Ліра-К, 2016. – 608 с.
  10. Зинченко В. П. Проблемы психологии развития (Читая О. Мендельштама) / В. П. Зинченко // Вопросы психологии. – 1992. – № 6. – С. 117-130.
  11. Колпаков В. М. Стратегический кадровый менеджмент : учеб. пособие для студ. вузов / В. М. Колпаков, Г. А. Дмитренко; Межрегион. акад. упр. персоналом. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : МАУП, 2005. – 752 с.
  12. Летуновский В. В. Психология духовного бытия / В. В. Летуновский // Ученые записки кафедры общей психологии МГУ им. М. В. Ломоносова / [Под ред. Б. Братуся и Д. А. Леонтьева]. – М., 2002. – С. 66-81.
  13. Лисак І. В. Потребово-мотиваційний підхід до формування програм фізичної культури для учнів середніх класів : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / Ірина Вікторівна Лисак; НУФВСУ. – К., 2013. – 22 с.
  14. Лисицын Ю. П. Теоретико-методологические проблемы концепции «общественного здоровья» / Ю. П. Лисицын // Общественные науки и здравоохранение. – М. : Наука, 1987. – С. 48-61.
  15. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 7. – С. 1-8.
  16. Максименко С. Д. Психологія особистості: змістовні ознаки / С. Д. Максименко // Наука і освіта. – 2014. – № 5. – С. 45-52.
  17. Максименко С. Д. Психологія особистості : підручник / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
  18. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – 354 с.
  19. Словник психолого-педагогічних понять і термінів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua/school/method/psychology/1270/>. – Назва з екрану.
  20. Словник психологічних понять (Психологія (Варій М. Й.)). – Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://textbooks.net.ua/content/view/5614/47/>. – Назва з екрану.

«Київщина писанкова»
Скрипка Юрій, 17 років

УДК 37.013.3:316.477-043.2](072)
ББК 74.66в.я82

Життєзнавство в сучасній школі: від теорії до практики : практико зорієнтований посібник / за редакцією І. Г. Єрмакова. – К. : , 2016. – 590 с.

Редакційна колегія:

А. І. Косовський – голова редакційної колегії;
І. Г. Єрмаков – науковий редактор, кандидат історичних наук;
Т. В. Некраш – заступник голови редакційної колегії;
О. М. Глобець – заступник голови редакційної колегії; **Т. С. Гурлєва**, кандидат психологічних наук; **В. Ф. Калошин**, кандидат технічних наук; **В. В. Нечипоренко**, доктор педагогічних наук; **К. І. Приходченко**, доктор педагогічних наук, професор; **Л. Д. Бевзенко**, доктор соціологічних наук; **І. О. Мартинюк**, доктор соціологічних наук; **Н. І. Соболева**, доктор соціологічних наук; **Н. М. Гордієнко**, кандидат соціологічних наук; **Л. В. Литвинюк**, кандидат педагогічних наук.

У практико зорієнтованому посібнику розкриваються концептуальні, змістові, виховні, технологічні, управлінські аспекти життєзнавства, що спрямоване на забезпечення реалізації життєвого і життєтворчого потенціалу інноваційного розвитку різних типів закладів освіти. Посібник є логічним продовженням висвітлення актуальних проблем реформування освіти, що знайшли відображення у книзі «Основи життєзнавства у сучасній школі» (2009 р.).

Адресується педагогам, керівникам загальноосвітніх навчальних закладів, усім, хто розвиває ідеї педагогіки і психології життєтворчості.

ISBN 978-966-2076-21-01

*КЗ «Володарська загальноосвітня
санаторна школа-інтернат I-III ступенів»*

*Життєзнавство
в сучасній школі:
від теорії до практики*

